

Η Παθολογία του πολέμου (Βιβλίο 3, κεφ. 82 – 83)

«*βίαιος διδάσκαλος ό πόλεμός έστιν*»

ερμηνευτική ανάλυση της ενότητας

Στα κεφ. 82-83 ο Θουκυδίδης επιχειρεί μια συγκλονιστική ανατομία της ανθρώπινης φύσης και μια ψυχολογική διερεύνηση όλων αυτών που διαδραματίστηκαν στην Κέρκυρα. Τα κεφ. αυτά, γνωστά ως Π α θ ο λ ο γ ί α του πολέμου, αποτελούν το καλύτερο σχόλιο πάνω στα όσα συνέβησαν στην εμφύλια διαμάχη της Κέρκυρας.

Αντιπαραθέτοντας τον τρόπο συμπεριφοράς των ανθρώπων στην περίοδο της ειρήνης, στον τρόπο συμπεριφοράς τους στην περίοδο του πολέμου ο ιστορικός δείχνει πόσο *βίαιος διδάσκαλος* είναι ο πόλεμος. Οι ηθικές αξίες μεταβάλλουν περιεχόμενο, η προσωπική ασφάλεια και το ατομικό συμφέρον μπαίνουν πάνω απ' όλα, γραπτοί και άγραφοι νόμοι καταλύονται, η κακία και η ανηθικότητα καταξιώνονται, οι δημοκρατικές αρχές, όπως η ισονομία, η ισοπολιτεία, η αξιοκρατία και ο διάλογος εξαφανίζονται. Ο άνθρωπος χάνει την ελευθερία του και γίνεται δούλος του φόβου και της αβεβαιότητας.

Ο Θουκυδίδης στην περιγραφή των Κ ε ρ κ υ ρ α ῖ κ ώ ν παρουσιάζεται όχι μόνο ως επιστήμονας, αλλά και ως λογοτέχνης. Μερικά κομμάτια, ιδίως τα τελευταία, μπορούν με τη σαφήνειά τους, τη λιτότητα και τη συγκίνηση που προκαλούν να θεωρηθούν υποδείγματα περιγραφής. Το φαινόμενο του θανάτου στην Κέρκυρα (κεφ. 81) περιγράφεται με εξαιρετική δύναμη και δίνεται με ένα ζωντανό γραφικό πίνακα φορτισμένο με αρκετό πάθος. Η αφηγηματική αυτή παραστατικότητα σε συνδυασμό με το συγκινησιακό στοιχείο που μεταφέρει δίνει στο τμήμα αυτό της ιστορίας του Θουκυδίδα το χαρακτήρα ενός έντονα αντιπολεμικού κειμένου.

Οι εμφύλιες συρράξεις και οι συνέπειες του πολέμου

Ξεκινώντας το κεφ **82,1** ο ιστορικός μας πληροφορεί ότι ο κερκυραϊκός εμφύλιος ήταν ο πρώτος στον ελληνικό κόσμο και ότι αργότερα θα εμπλακούν όλες οι ελληνικές πόλεις σε ανάλογες περιπέτειες με τη συνδρομή των μεγάλων δυνάμεων της εποχής, τους Αθηναίους, τους οποίους καλούσαν σε βοήθεια οι δημοκρατικοί, και τους Σπαρτιάτες, που καλούσαν αντίστοιχα οι ολιγαρχικοί. Στόχος της πρόσκλησης των Αθηναίων ή των Σπαρτιατών αντίστοιχα ήταν η βοήθεια για την ανατροπή του εκάστοτε ισχύοντος πολιτεύματος. Η πρόσκληση αυτή δεν γινόταν ποτέ σε περίοδο ειρήνης (ούτε λόγος ούτε διάθεση υπήρχε τότε), αλλά μόνο σε περίοδο πολέμου για να ενισχυθεί η μια παράταξη εις βάρος της άλλης κι έτσι να επιτύχει το στόχο της, που ήταν η ανατροπή του πολιτεύματος. (**82,2**) Οι συγκρούσεις αυτές, βέβαια, είχαν ως αποτέλεσμα μεγάλες κι αμέτρητες συμφορές στις πολιτείες. Κι εδώ βρίσκει την ευκαιρία ο Θουκυδίδης να κάνει τη γενίκευση της παρατήρησής του και συνάμα να προβάλει την πρόθεσή του η *Ιστορία* του να γίνει κτῆμα ές αίει για τους ανθρώπους όλου του κόσμου και όλων των αιώνων, λέγοντας: συμφορές που γίνονται και θα γίνονται πάντα όσο δεν αλλάζει η φύση του ανθρώπου, συμφορές που μπορεί να είναι βαρύτερες ή ελαφρότερες κι έχουν διαφορετική μορφή ανάλογα με τις περιστάσεις. Ο πόλεμος, λοιπόν, αποτελεί την αφορμή ώστε οι άνθρωποι να χάσουν το μυαλό τους και να προβαίνουν σε ανήκουστες πράξεις βίας γιατί, ενώ σε καιρό ειρήνης οι άνθρωποι είναι ήρεμοι μια και δεν τους πιέζουν ανάγκες φοβερές, αντίθετα όταν έρθει ο πόλεμος φέρνει στους ανθρώπους την καθημερινή στέρηση και την ορμέμφυτη ανάγκη της επιβίωσης, για την οποία είναι έτοιμος ο καθένας να κάνει ο,τιδήποτε χωρίς αιδώς (= ντροπή απέναντι στο κοινωνικό σύνολο) εφόσον τώρα πια είναι το ένστικτο που τον οδηγεί και όχι η κρίση και η λογική.

Η αλλαγή της σημασίας των λέξεων

(**82,4-5**) Κι εφόσον πρώτηκι προτεραιότητα καθίσταται η ικανοποίηση της ενστικτώδους ανάγκης για επιβίωση, το πρώτο θύμα θα είναι ο κώδικας επικοινωνίας των ανθρώπων, δηλαδή η γλώσσα. *Για να δικαιολογούν τις πράξεις τους άλλαζαν ακόμη και τη σημασία των λέξεων*, τονίζει ο Θουκυδίδης, η διαστροφή του σημασιολογικού και αξιακού περιεχομένου των λέξεων. Κι έτσι:

➤ Η **παράλογη τόλμη** θεωρήθηκε **ανδρεία** και κομματική αφοσίωση

➤ Η προσωπική διστακτικότητα	→	δειλία κρυμμένη πίσω από προφάσεις
➤ Η σωφροσύνη	→	ανανδρία
➤ Η παραφορά	→	ανδρική αρετή
➤ Η σύνεση	→	πρόφαση για υπεκφυγή
➤ Ο έξαλλος	γινόταν	ακουστός
➤ Ο επιφυλακτικός	θεωρήθηκε	ύποπτος
➤ Ο ραδιούργος	→	σπουδαίος
➤ Ο καχύποπτος	→	ακόμη πιο σπουδαίος
➤ Ο προνοητικός	→	τρομοκρατημένος που διαλύει το κόμμα
	<u>Και γενικά</u>	
Όποιος πρόφταινε (ή όποιος παρακινούσε κπ.) να κάνει κακό πριν από άλλον	εθεωρείτο	άξιος επαίνου

κομματική αλληλεγγύη = κομματικός φανατισμός

(82,6) Σε τέτοιες καταστάσεις, που ο άνθρωπος χάνει την αυτονομία του και βρίσκεται σε επικοινωνιακή σύγχυση, αναζητά ένα στήριγμα για να πραγματώσει ευχερέστερα το σκοπό του, την επιβίωσή του δηλαδή. Το στήριγμα που βρίσκει εύκολα είναι η κοινή δράση με τους ομοϊδεάτες, η κομματική αλληλεγγύη, η οποία τότε παίρνει την αξία δεσμού ισχυρότερου κι από τη συγγένεια. Ο κομματικός φανατισμός οδηγεί χωρίς δισταγμό τον καθένα ακόμη και σε συγγενικούς φόνους, γιατί στόχος των κομμάτων δεν είναι πλέον η κοινή ωφέλεια με νόμιμα μέσα, αλλά η ικανοποίηση της πλεονεξίας τους παρανομώντας. Γι' αυτό και η μεταξύ των μελών μιας παράταξης αλληλεγγύη δεν στηρίζεται στους όρκους τους στους θεούς, αλλά στη συνηγορία τους στον κοινό σκοπό, που είναι η με κάθε τρόπο εξόντωση του αντιπάλου.

Η απώλεια της βαρύτητας του όρκου

(82,7) Έτσι, όμως, σε συνθήκες εμφυλίου πολέμου αλλοιώνεται το νόημα και η βαρύτητα του όρκου. Αφού, όταν έπαιρναν όρκο για κάποια συμφιλίωση, τον κρατούσαν μόνο για όσο διάστημα δεν μπορούσαν να τον καταπατήσουν. Αν, ωστόσο, τους παρουσιαζόταν μια ευκαιρία να βλάψουν τους αντιπάλους τους, ξεχνούσαν και τους όρκους που είχαν δώσει κι ένιωθαν μάλιστα μεγάλη χαρά να βλάψουν τον αφύλαχτο αντίπαλο με δόλιο κι ύπουλο τρόπο παρά στα ίσα, γιατί έτσι θεωρούσαν πως θα έπαιρναν το πρώτο βραβείο σε αγώνα δόλου. Είχαν αναγάγει με λίγα λόγια την ανήθικη θεωρία «καλύτερα να με φοβούνται, παρά να με λυπούνται» σε στάση ζωής και συμπεριφοράς που 'χε μεγάλη αξία.

Αιτία όλων των κακών η λυσσαλέα επιθυμία της εξουσίας, αποτέλεσμα της πλεονεξίας και φιλοδοξίας ορισμένων ανθρώπων

(82,8) Και ποια ήταν η αιτία, κατά τον Θουκυδίδη, όλων αυτών; Η φιλαρχία, απαντάει ο ίδιος, που πηγάζει από την πλεονεξία και τη φιλοδοξία. Η κατάκτηση της εξουσίας ήταν το αθλοθετημένο τρόπαιο, για την κατοχή του οποίου ανταγωνίζονταν με λύσσα οι πολιτικοί αρχηγοί. Με ωραία λόγια και συνθήματα παράσερναν στο δικό τους στόχο και τις μάζες που τους ακολουθούσαν πιστά. Ισότητα των πολιτών έταζαν οι δημοκρατικοί, τη σωφροσύνη της αριστοκρατικής διοίκησης αντέτειναν οι ολιγαρχικοί, προσποιούμενοι πως έτσι υπηρετούν την πολιτεία, στην πραγματικότητα όμως προσωπικά συμφέροντα ήθελαν να ικανοποιήσουν. Αυτό ακριβώς το πάθος για την εξουσία και το μίσος για τον απέναντι τους οδηγούσε στη διάπραξη των αγριότερων πράξεων κατά των αντιπάλων τους και χωρίς μάλιστα κανέναν ηθικό φραγμό, έτσι που, αν κάποιος μετριοπαθής πολίτης τολμούσε να φέρει αντιρρήσεις γι' αυτόν τον ηθικό ξεπεσμό, θανατώνονταν από τη μια ή την άλλη παράταξη.

Η απόλυτη δυσπιστία, η αναξιοκρατία και η αυτοκτονική υποτίμηση του αντιπάλου

(83,1-4) Αυτός ακριβώς ο φοβερός ανταγωνισμός για την κατάκτηση της εξουσίας έφερε την απόλυτη δυσπιστία στις σχέσεις των πολιτών, η οποία δεν διαλυόταν ούτε με τους φοβερότερους όρκους. Όσοι έπαιρναν την εξουσία αντί να δείξουν εμπιστοσύνη στους αντιπάλους τους, κοίταζαν πώς να τους εξοντώσουν, για να μην το πάθουν αυτοί, εάν ανατρεπόταν η κατάσταση. Επικράτησαν έτσι οι διανοητικά κατώτεροι, οι οποίοι από το φόβο της ανεπάρκειάς τους μπροστά στη διανοητική ικανότητα και επινοητικότητα των αντιπάλων τους, μπορούσαν χωρίς δισταγμό να προχωρήσουν σε βιαιοπραγίες. Όποιος δε, έκανε το σφάλμα να υποτιμήσει τους αντιπάλους θεωρώντας πως με

ραδιουργίες μόνο και όχι με τη χρήση βίας θα μπορούσε να έχει το επιθυμητό αποτέλεσμα, επλανάτο πλάνην οικτράν αφού, αφύλαχτος καθώς ήταν, τον αφάνιζαν οι αντίπαλοί του. Και ο Θουκυδίδης καταλήγει μετά από αυτή τη συγκλονιστική ανατομία της φύσης του ανθρώπου στο συμπέρασμα:

«Έτσι οι εμφύλιοι σπαραγμοί έγιναν αιτία ν' απλωθεί σ' όλο τον ελληνικό κόσμο κάθε μορφή κακίας και το ήθος, που είναι το κύριο γνώρισμα της ευγενικής ψυχής, κατάντησε να είναι καταγέλαστο κι εξαφανίστηκε.»

Ιστορική αφήγηση και τραγωδία

Ο Θουκυδίδης περιγράφει την κερκυραϊκή τραγωδία, για να οδηγήσει τον αναγνώστη, μέσα από το **έλεος** και το **φόβο** (=βασικά στοιχεία στην τραγωδία), στην αυτογνωσία και την **κάθαρση** (= βασικός σκοπός της λειτουργίας μιας τραγωδίας). Ο αναγνώστης παρακολουθεί μια σειρά από περιπέτειες και αιματηρά γεγονότα, και παράλληλα παρακολουθεί τον άνθρωπο να προσπαθεί να φτάσει στην αναγνώριση (του εαυτού του) και στη λύτρωση¹. Ας θυμηθούμε σ' αυτό το σημείο τα πολλά στοιχεία, τους πολλούς σταθμητούς κι αστάθμητους παράγοντες που παρενέβαιναν κάθε φορά, για να ταράξουν τα νερά και να οδηγήσουν τους δημοκρατικούς σε μια σειρά από ψυχολογικές μεταλλαγές και μεταπτώσεις (όπως στο δράμα και ιδιαίτερα στην τραγωδία) .

Το πρώτο στοιχείο – που κινεί το μύθο θα λέγαμε – είναι η προσπάθεια των ολιγαρχικών ν' απομακρύνουν την Κέρκυρα από την αθηναϊκή συμμαχία. Η κίνηση αυτή γεννά την αντίδραση των δημοκρατικών και προκαλεί την εμφύλια διαμάχη. Η υπαγωγή του αρχηγού των δημοκρατικών, του Πειθία, σε δίκη οξύνει πιο πολύ την κατάσταση. Καλλιεργεί πνεύμα αντεκδίκησης που καταλήγει στη δολοφονία αυτού και μερικών άλλων. Στη συνέχεια, η φανερή και απροσχημάτιστη παρέμβαση των μεγάλων δυνάμεων, της Αθήνας και της Σπάρτης, ρυθμίζει την εξέλιξη των πραγμάτων. Η άφιξη των Λακεδαιμονίων πρέσβων ενθαρρύνει τους ολιγαρχικούς που επιβάλλονται στους δημοκρατικούς, οι οποίοι όμως γρήγορα κατορθώνουν ν' ανατρέψουν την κατάσταση. Η άφιξη του Νικόστρατου ενισχύει ακόμη πιο πολύ το ανορθωμένο από τη νίκη φρόνημα των δημοκρατικών και τους ωθεί σε βιαιότητες κατά των ολιγαρχικών. Το φρόνημα όμως αυτό κάμπτεται μετά τον επίπλου του στόλου των Πελοποννησίων με αρχηγό τον Αλκίδα. Ο φόβος και η αναταραχή αντικαθιστούν το θάρρος και τη σιγουριά. Η συναισθηματική αυτή κατάσταση ρυθμίζει όλες τις ενέργειες των δημοκρατικών. Η άφιξη, τέλος, των 60 αττικών πλοίων υπό τον Ευρυμέδοντα ενθαρρύνει πάλι τους δημοκρατικούς που επιδίδονται αυτή τη φορά σε φρικτές πράξεις βίας επιχειρώντας να δώσουν την τελική λύση. Ταυτόχρονα όμως φέρνουν την **κάθαρση** στον οικουμενικό αναγνώστη διά μέσου των αιώνων που παρακολουθεί με κομμένη την ανάσα τα διαδραματιζόμενα στην Κέρκυρα σαν σε μια θεατρική σκηνή, ώστε ν' **αναγνωρίσει** τον εαυτό του μέσα σε αυτά και να **μάθει** τι πρέπει και τι δεν πρέπει να κάνει για να μη βιώσει κι ο ίδιος ανάλογες συμφορές. Αυτή ακριβώς είναι η μεγάλη προσφορά του Θουκυδίδα μας στον διαιώνιο κόσμο, το έργο του να γίνει **κτῆμα ἐς αἰεὶ** για κάθε άνθρωπο.

Συμπερασματικά, λοιπόν, αν στον *Επιτάφιο του Περικλή* (Βιβλ. 2, κεφ. 36-42) ενσωματώνονται οι θετικές αξίες της φιλοσοφίας του Θουκυδίδα, τα Κ ε ρ κ υ ρ α ῖ κ ά και ιδιαίτερα η Π α θ ο λ ο γ ῖ α εκφράζουν τις αρνητικές αξίες, την κατάχρηση της εξουσίας και τους κινδύνους που αυτή εγκυμονεί.

Ασκήσεις

1. Παρακολουθήστε στο 3.82 τη σταδιακή «μεταμόρφωση» των ανθρώπινων συμπεριφορών, που πριν από τον εμφύλιο, θεωρούνταν αρετές, σε σοβαρά ελαττώματα κατά τη διάρκεια του και προσπαθήστε να εξηγήσετε την ηθική αλλοίωση και την ανατροπή των παραδεδομένων αξιών που επιφέρει ο πόλεμος.
2. Γιατί ο Θουκυδίδης αναφέρει την αλλοίωση του νοήματος των λέξεων ως μια από τις πιο ολέθριες συνέπειες των εμφυλίων πολέμων;

**Χανιωτάκης Ιωάννης
Φιλολόγος**

¹ Επιβεβαιώνεται έτσι η τελευταία παράγραφος από την εισαγωγή του εγχειριδίου μας (σελ. 28) για τον Θουκυδίδη «Μια επιστημονική ιδιοφυΐα, μια μεγάλη ψυχή μορφώθηκε με τη λάμψη και τους προβληματισμούς των μεγάλων τραγικών ...»